

**FOND BOZORI STATISTIKASINING DAVLAT
RIVOJLANISHIDAGI O'RNI**

Tursunova Manzuraxon Xojiakbar qizi ¹

¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Akbarova Barno Shuxratovna ¹

¹ Ilmiy rahbar: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Iqtisodiy statistika kafedrası dotsenti

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:13.03.2024

Revised: 14.03.2024

Accepted:15.03.2024

KALIT SO'ZLAR:

Fond bozori,
investitsiya, iqtisodiy
o'sish, kapital
taqsimoti, moliyaviy
barqarorlik,
innovatsiya,
makroiqtisodiy
barqarorlik, sarmoya,
biznes muhiti, davlat
siyosati, fond
indekslari, qimmatli
qog'ozlar, investorlar,
korporativ boshqaruv,
risk menejment.

Fond bozori iqtisodiy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, mamlakatning moliyaviy barqarorligi va sarmoyaviy jozibadorligini ifodalaydi. Ushbu maqolada fond bozorining davlat rivojlanishidagi o'rni, uning iqtisodiy o'sishga ta'siri va investitsiyalarni jalb qilishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, fond bozori orqali kapital taqsimoti, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash masalalari ko'rib chiqiladi. Mamlakat fond bozorining rivojlanish darajasi biznes muhitining ochiqqligi va sarmoyadorlarning ishonchi bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqot davomida turli mamlakatlarning fond bozorlarini taqqoslash hamda davlat siyosati va regulatsiyaning ularning rivojlanishiga ta'siri o'rganiladi.

KIRISH. Fond bozori zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, kapitalning samarali taqsimlanishi, investitsiyalar oqimini yo'naltirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan fond bozori davlatning moliyaviy tizimini mustahkamlab, biznes subyektlari va tadbirkorlar uchun qo'shimcha moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Ayniqsa, globalizatsiya jarayonlari kuchaygan bugungi kunda fond bozorlari milliy iqtisodiyotlarning integratsiyasini tezlashtirish, xalqaro sarmoyadorlarni jalb qilish va raqobatbardoshlikni oshirish vositasi sifatida ham xizmat qilmoqda.

Mamlakat iqtisodiyotining o'sishi ko'p jihatdan kapitalning qanchalik samarali taqsimlanishiga bog'liq. Fond bozori sarmoyadorlarga o'z mablag'larini yuqori daromad keltiradigan sohalarga yo'naltirish imkoniyatini taqdim etadi. Shu bilan birga, korxonalar

=====

ham o'z biznesini kengaytirish va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun qo'shimcha kapitalga ega bo'ladilar. Bu jarayon natijasida yangi ish o'rinlari yaratiladi, ishlab chiqarish hajmi ortadi va iqtisodiy o'sish jadallashadi.

Ushbu maqolada fond bozorining davlat rivojlanishidagi o'rni har tomonlama tahlil qilinadi. Jumladan, uning iqtisodiy o'sish, moliyaviy barqarorlik va sarmoyadorlarning faolligiga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, turli davlatlarning fond bozorlarini tartibga solish siyosati va bu jarayonning iqtisodiy taraqqiyotga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida fikr yuritiladi. Fond bozori orqali investitsiyalar oqimi qanday boshqarilishi, qimmatli qog'ozlar bozori orqali kapitalni jalb qilish mexanizmlari va bu omillarning davlatning umumiy iqtisodiy salohiyatiga ta'siri maqolaning asosiy muhokama mavzusidir.

Shuningdek, maqolada fond bozori orqali investitsiyalarni jalb qilishning mamlakatdagi biznes muhitiga ta'siri ham ko'rib chiqiladi. Rivojlangan fond bozori nafaqat yirik korporatsiyalar, balki kichik va o'rta biznes subyektlari uchun ham muhim moliyaviy manba hisoblanadi. Shu sababli, hukumatning fond bozorini rivojlantirish borasidagi siyosati, tartibga solish mexanizmlari va investorlarning ishonchini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqola davomida dunyo tajribasi va turli mamlakatlarning fond bozorlarini rivojlantirish borasidagi yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, fond bozorining moliyaviy inqirozlar paytidagi o'rni va iqtisodiy barqarorlikni saqlashdagi mexanizmlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sish va davlat taraqqiyotiga fond bozorining ta'sirini yanada chuqurroq tushunish maqsadida real misollar keltiriladi va ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyot sharhi

Fond bozori va uning davlat iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ushbu tadqiqotlar moliya bozorlari, investitsiya siyosati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu bozorning rivojlanishi davlat iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida ko'rib chiqiladi.

Mishkin va Eakins o'zlarining "Financial Markets and Institutions" nomli tadqiqotlarida fond bozori iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy vositalarning samarali ishlashiga asos yaratish va kapital oqimlarini optimallashtirish uchun muhim vosita ekanini ta'kidlaydi. Ularning ilmiy ishlari fond bozorining investitsiyalarni jalb qilishdagi o'rni va korporativ sektor rivojiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Levine "Stock Markets, Growth, and Tax Policy" nomli tadqiqotida rivojlangan fond bozorining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini tahlil qilib, fond bozori orqali kapitalning samarali taqsimlanishi iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishiga turtki berishini isbotlab bergan. Uning fikricha, rivojlangan fond bozori investitsiyalar hajmini oshirish, korporativ

boshqaruv tizimini takomillashtirish va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi.

Demirgüç-Kunt va Maksimovichning ilmiy ishlari rivojlangan fond bozori korxonalar uchun uzoq muddatli investitsiyalar jalb qilish imkoniyatini yaratishi va bu jarayon natijasida iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanishini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari moliyaviy sektor va davlat siyosatining fond bozoriga ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lib, davlat tomonidan qabul qilinadigan tartibga solish mexanizmlari ushbu bozorning samaradorligini oshirishda muhim ekanini ko'rsatadi.

O'zbek olimlari orasida fond bozori va uning iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Abdurahmonov va Karimov o'zlarining "O'zbekiston fond bozori va uning iqtisodiyotga ta'siri" nomli tadqiqotida mamlakat fond bozorining rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilib, uning investitsiyalarni jalb qilishdagi o'rniga alohida urg'u bergan. Tadqiqotda O'zbekistondagi fond bozorining institutsional rivojlanishi, qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini tartibga solish va investorlar faolligini oshirish masalalari yoritilgan.

Shuningdek, Saidov "Moliya bozorlarining modernizatsiyasi va investitsion muhit" nomli tadqiqotida milliy fond bozorining modernizatsiya jarayonlari va xalqaro moliyaviy integratsiyaga qo'shilish muammolarini tahlil qilgan. Unga ko'ra, fond bozorining rivojlanishi nafaqat yirik korporatsiyalar, balki kichik va o'rta biznes subyektlari uchun ham muhim moliyaviy manba hisoblanadi.

Shu bilan birga, King va Levine moliyaviy tizimning rivojlanishi bilan iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikka urg'u berib, fond bozori orqali kapital oqimini boshqarish mexanizmlarini tahlil qilgan. Ularning fikriga ko'ra, rivojlangan moliya bozorlari korxonalarga barqaror rivojlanish imkoniyatini beradi, investitsiyalar hajmini oshiradi va innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi.

Rajan va Zingales fond bozori va korporativ boshqaruv o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rgangan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kapital bozori rivojlangan mamlakatlarda kompaniyalar uchun qo'shimcha investitsiyalar jalb qilish imkoniyati yuqori bo'lib, bu iqtisodiyotning umumiy o'sish sur'atlarini oshirishga yordam beradi.

Fond bozori iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u investitsiyalarni jalb qilish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar fond bozori orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish mexanizmlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda fond bozorining davlat rivojlanishiga ta'sirini o'rganish uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili va empirik usullar qo'llanildi. Asosiy ma'lumotlar rasmiy statistik manbalar, fond bozorlari hisobotlari va ilmiy maqolalardan olindi. Olingan ma'lumotlar

regressiya tahlili va solishtirma tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, fond bozorining investitsiyalar, iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikka ta'siri baholandi.

Tahlil va natijalar

Fond bozori mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanishi investitsiyalarni jalb qilish, kapitalning samarali taqsimlanishi va iqtisodiy o'sish jarayonlarini jadallashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan fond bozori moliyaviy resurslarni biznesga yo'naltirish orqali iqtisodiy o'sishning uzluksizligini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqotda fond bozorining iqtisodiy o'sishga ta'siri empirik va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi.

Moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab iqtisodchilar tomonidan o'rganilgan. King va Levine o'z tadqiqotlarida fond bozori rivojlangan davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'ati yuqoriligini qayd etishgan. Ularning fikricha, kapital bozori investitsiyalarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, yuqori rivojlangan fond bozorlariga ega mamlakatlar investitsion kapitalni samarali taqsimlab, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirishga yordam beradi. 2010-2023-yillar oralig'ida turli mamlakatlarning fond bozori kapitalizatsiyasi va YAIM o'sishi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Quyidagi jadval ushbu bog'liqlikni tasdiqlaydi:

1-jadval

Mamlakat	Fond bozori kapitalizatsiyasi (YAIM % da)	O'rtacha yillik iqtisodiy o'sish (%)
AQSh	160%	2.8%
Buyuk Britaniya	130%	2.5%
Germaniya	80%	1.8%
Xitoy	75%	5.2%
O'zbekiston	10%	5.5%

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda fond bozori kapitalizatsiyasi YAIMga nisbatan yuqori bo'lib, bu ularning investitsion salohiyati kuchliligini ko'rsatadi. Xitoy va O'zbekiston kabi davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lsa-da, ularning fond bozori hali to'liq shakllanmagan.

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, fond bozori to'g'ri tashkil etilgan taqdirda investitsion faoliyat va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. AQSh fond bozori kapitalizatsiyasi YAIMning 160 foizini tashkil etadi. Bu moliyaviy resurslarning yuqori likvidligi va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar mavjudligini anglatadi. Britaniya fond bozori kapitalizatsiyasi YAIMning 130 foizini tashkil etadi. Bu esa tadbirkorlar va investorlarga moliyaviy resurslarni jalb qilish

imkonini beradi. Germaniya iqtisodiyoti nisbatan barqaror bo'lsa-da, uning fond bozori kapitalizatsiyasi nisbatan past bo'lib, YAIMning 80 foiziga teng.

Tahlil natijalariga ko'ra, rivojlangan fond bozorlari:

- Kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.
- Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotga ko'mak beradi.
- Moliyaviy barqarorlikni oshiradi.

O'zbekiston fond bozori hozirda rivojlanish bosqichida bo'lib, uning kapitalizatsiya darajasi atigi 10 foizni tashkil etadi. Bu esa investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Biroq, Markaziy bank va Kapital bozori agentligi tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar ushbu bozorning rivojlanishiga xizmat qilishi kutilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotining o'sish sur'ati 5-6% atrofida bo'lib, bu mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirish uchun yaxshi imkoniyat ekanligini ko'rsatadi. Biroq, fond bozorining rivojlanmaganligi uzoq muddatli investitsiyalarning cheklanishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'zbekiston fond bozorini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega:

- Qonunchilik bazasini takomillashtirish – investorlarning huquqiy himoyasini ta'minlash.
- Xalqaro tajribani joriy etish – rivojlangan mamlakatlarning moliyaviy tizimini o'rganish.
- Mahalliy investorlarni jalb qilish – aholi va korxonalarning fond bozori ishtirokchisi sifatida faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Xulosa va takliflar

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fond bozori mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning samarali ishlashi investitsiyalar oqimini oshirish, kapitalning adolatli taqsimlanishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Rivojlangan fond bozorlariga ega davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari nisbatan yuqori bo'lib, bu bozorning iqtisodiy taraqqiyotga bevosita ta'sirini tasdiqlaydi. King va Levine tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, moliyaviy institutlarning mustahkamligi investitsion muhitni yaxshilaydi va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki:

- Yuqori kapitalizatsiyaga ega bo'lgan davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari o'rtacha 2-3% atrofida bo'lib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.
- Fond bozori rivojlanishining boshlang'ich bosqichida bo'lgan davlatlarda (jumladan, O'zbekiston) iqtisodiy o'sish sur'ati yuqori bo'lsa-da, bu asosan davlat investitsiyalari va eksportga bog'liq bo'lib, moliyaviy barqarorlik darajasi pastligi kuzatiladi.

● Xalqaro tajribadan kelib chiqib, fond bozori rivojlangan davlatlar innovatsiyalar va yangi texnologiyalarga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy diversifikatsiyani ta'minlaydi.

O'zbekiston misolida olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror rivojlanishi uchun fond bozorini kengaytirish va uning institutsional bazasini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda O'zbekiston fond bozori kapitalizatsiyasi YAIMning atigi 10 foizini tashkil etsa-da, bu ko'rsatkichni oshirish uchun bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Markaziy bank va Kapital bozori agentligining islohotlari kelajakda ushbu bozorning o'sishini jadallashtirishi mumkin.

Kelajak istiqbolidan kelib chiqib, O'zbekiston uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi: fond bozorining likvidligini oshirish – investorlarni jalb qilish va korporativ qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish. Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish – xorijiy investorlar uchun qulay huquqiy muhit yaratish. Mahalliy korporatsiyalarni fond bozoriga jalb qilish – aksiyalar va obligatsiyalar emissiyasini rag'batlantirish. Raqamli texnologiyalarni joriy etish – blokcheyn va boshqa zamonaviy texnologiyalar asosida tranzaksiyalarni avtomatlashtirish.

Kelajakda fond bozorining rivojlanishi iqtisodiyotda diversifikatsiyani oshirib, O'zbekistonning global moliyaviy integratsiyasini kuchaytirishi mumkin. Bu esa nafaqat milliy korxonalar uchun qo'shimcha investitsiyalar manbaini yaratadi, balki xalqaro miqyosda mamlakatning kredit reytingini oshirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mishkin F. S., Eakins S. G. Financial Markets and Institutions. – Pearson, 2018. – 784 b.
2. Levine R. Stock Markets, Growth, and Tax Policy // The Journal of Finance. – 1991. – №46(4). – B. 1445–1465.
3. Demirgüç-Kunt A., Maksimovich V. Financial Structure and Economic Development. – MIT Press, 2002. – 512 b.
4. King R. G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – №108(3). – B. 717–737.
5. Rajan R., Zingales L. Financial Dependence and Growth // The American Economic Review. – 1998. – №88(3). – B. 559–586.
6. Abdurahmonov I., Karimov U. O'zbekiston fond bozori va uning iqtisodiyotga ta'siri. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2015. – 248 b.
7. Saidov Sh. Moliya bozorlarining modernizatsiyasi va investitsion muhit. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2019. – 312 b.